

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В сучасній системі страхування відповідальності займає особливе місце. Історично страхування відповідальності сформувалось в самостійну галузь страхування відносно недавно, в кінці XIX — на початку XX ст. [1, 2]. Дана галузь страхування нараховує трохи більше 100 років та вона розвивається згідно з розвитком науки та технічним прогресом [2, 45]. Слід відзначити, що страхування відповідальності на розвинутих ринках страхування відіграє досить велику роль, що пояснюється в першу чергу високим соціальним значенням страхових виплат.

На страхових ринках держав Центральної та Східної Європи та держав СНГ страхування відповідальності є новим видом страхування, який проводять комерційні організації на основі самостійно розроблених умов страхування та страхових тарифів або при проведенні обов'язкових видів страхування на умовах, передбачених законами або законодавчими актами.

Хоча розгляд страхування відповідальності в якості окремого виду страхування був загальноновизнаним не завжди, в радянській літературі в різні періоди існували точки зору щодо виділення даного виду в межах майнового страхування та невизначення страхування відповідальності як такого.

Слід зазначити, що страхування цивільної відповідальності підрозділяється на два різновиди — страхування відповідальності за завдання шкоди (позадовірної, або деліктної відповідальності) і страхування відповідальності за договором.

Так, за договором страхування ризику відповідальності за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди життю, здоров'ю або майну інших осіб, страхуванню підлягає ризик відповідальності самого страхувальника або іншої особи, на яку така відповідальність може бути покладена. Договір страхування ризику цивільної позадовірної відповідальності вважається укладеним на користь третьої особи, якій може бути завдана шкода (вигодонабувача), навіть якщо договір укладений на користь страхувальника або іншої особи, відповідальної за завдання шкоди, або в договорі не вказано, на чью користь договір укладено, тобто договір страхування позадовірної відповідальності завжди укладається на користь третьої особи — вигодонабувача. А страхування ризику відповідальності за порушення договору допускається лише у випадках, передбачених законам.

Так, розгляду підлягає формування та становлення страхування ризику цивільної позадовірної відповідальності особи за завдання шкоди на користь третіх осіб.

Страхування відповідальності, як самостійна галузь страхової справи, з'явилося, з одного боку, з встановленням у законодавстві капіталістичних держав інституту загальної цивільної відповідальності, а з другого боку, під впли-

вом економічних факторів, які роблять можливість завдання шкоди життю та здоров'ю людини значно більш високою, ніж раніше, а економічні наслідки — більш значними. Відсутність джерел компенсації завданої шкоди у винної особи поставила перед державами завдання пошуку їх джерел, причому головним завданням став переклад тягаря компенсаційних виплат на інші джерела компенсації, ніж державний бюджет.

Ці нововведення знаменували собою державні зміни в правосвідомості, особливо в частині розуміння юридичної відповідальності, викликані соціальними рухами під впливом промислової революції XIX сторіччя: небаченим розширенням виробництва, залученням до нього значної частини населення держави, механізацією виробничих процесів та транспорту.

В Росії в XIX ст. використовувався принцип вини при визначенні відповідальності за нещасні випадки на виробництві. Однак «кількість спірних питань з приводу каліцтва та інших нещасних випадків із року в рік зростало в значних розмірах, та судові заклади були закидані проханнями робочих та їх сімей» [3, 8].

Введенню страхування цивільної відповідальності передувало встановлення в законодавстві відповідальності підприємців за нещасні випадки на виробництві.

Вчений К. Г. Воблій в своїй монографії зазначав: «В усіх державах дане страхування стало розвиватись особливо інтенсивно з того моменту, коли держава прийняла принцип відповідальності підприємців у випадках завдання робочому смерті або каліцтва при виробництві робіт або внаслідок таких. До цього, відповідальність падала на підприємця лише у випадку, якщо постраждалий міг довести, що нещастя трапилось з вини підприємця або його уповноважених. Новітнє робоче законодавство, поклато цивільну відповідальність за нещастя з робочими на підприємців, тим самим посилив потребу в перенесенні ризику даної відповідальності і на інших осіб. На цьому підґрунті і створилось сучасне страхування від цивільної відповідальності» [4, 147].

За кордоном страхування відповідальності здобуло широке розповсюдження. Раніше всього цей вид страхування виник у Франції, де вже в 30-х роках XIX сторіччя існувало страхове товариство, яке приймало страхування від нещасних випадків та цивільної відповідальності. В Німеччині розглядуваний вид страхування став практикуватися з 70-х років XIX сторіччя (з часів закону про відповідальність 1871 р.), у Великобританії — з 80-х років, Росії — на початку XX сторіччя (Закон про винагороду потерпілих 1908 р.) [4, 147].

Як зазначав професор В. К. Райхер, «на розвиток страхування цивільної відповідальності (який вперше виник у Франції в 1885 р., в поєднанні зі страхуванням кінного транспорту від аварій) значний вплив справили закони цивільної відповідальності визначених категорій підприємців за нещасні випадки на виробництві. Ці закони були видані в деяких державах (в Німеччині в 1871 р., в Англії 1880 р.) в результаті зростаючої кількості нещасних випадків, пов'язаних з застосуванням машинної техніки. Так, підприємці одразу стали шукати засоби знешкодити для себе вказані закони, відкупитися від загрози

відповідальності, відвести її від себе шляхом страхування. В даній ролі виступає, головним чином, страхування від цивільної відповідальності. В Німеччині воно виникає в 70-х рр. XIX сторіччя безпосередньо після закону 1871 р. В Англії, де це страхування існувало і раніше по французькому зразку 1825 р. воно здобуває, під впливом закону 1880 р., посилений розвиток як самостійний вид страхування» [5, 5].

Тобто підприємці вимушені були відшкодовувати шкоду, заподіяну каліцтвом або смертю працівнику на виробництві, навіть в тому випадку, якщо вини їх в завданні такого збитку не було. «Підприємцю стало більш доцільно сплачувати страховому товариству заздалегідь визначену премію, ніж піддаватися ризику платити в інший рік значну суму постраждалому робочому: страхування робило їх розрахунки більш надійними, а прибуток більш стабільним» [6, 37]. Таким чином закони про строгу цивільну відповідальність роботодавців поштовхнули їх звернутися до страхування такої відповідальності. Тобто вперше страхування цивільної відповідальності виникло у вигляді страхування відповідальності роботодавців. У Росії введення системи страхування відповідальності роботодавців було визначено законом 1912 р. Наступним кроком в історії страхування було введення принципу розподілу ризику, що, у свою чергу, було замінено принципом перерозподілу шкоди. Досить часто подібне страхування проводилось державою у вигляді обов'язкового соціального страхування.

Місце страхування відповідальності в класифікації страхування науковцями тлумачилось по-різному. Так, І. Степанов розглядав страхування, предметом якого є майно, та окремо страхування відповідальності як страхування інтересів [7, 50]. К. Г. Воблим вже в більш пізній праці «Основы экономики страхования», зазначалось страхування відповідальності в межах майнового страхування.

Вже в російській літературі 20-х років XX ст. такими вченими, як А. Айзман та А. Крашенінніков, зазначається про страхування відповідальності як різновиду гарантійного страхування, де відповідальність страхових товариств розповсюджується виключно за збитки, завдані кримінально карними діями, наприклад крадіжками, розтратами, обманом [8, 198; 9, 22]. У правилах гарантійного страхування тих часів відзначалось також, що об'єктом страхування є відповідальність службовців. При цьому службовець нерідко навіть не знав про те, що він включений в страхування, що проводиться як у формі страхування колективу, так і окремих службовців. Страхова організація відшкодовувала страхувальникові збитки в застрахованому майні, заподіяні злочинними або недбалими діями і упущеннями робочих і службовців страхувальника, безпосередньо пов'язаних з прийомом, видачею, охороною і транспортуванням ввіреного їм застрахованого майна.

А в радянській період в літературі 50–70-х років страхування цивільної відповідальності розглядається як виключно вид притаманний капіталістичній та буржуазній системі страхування. В цілій низці літератури по страхуванню за радянський час загалом відсутня згадка про наявність страхування відповідальності [8, 198; 9, 22].

Вперше у вітчизняній економічній літературі до висновку про самостійність галузі страхування відповідальності прийшов А. П. Плешков на початку 70-х років, проводячи дослідження страхування цивільної відповідальності за кордоном [10, 27].

Однак повне закріплення самостійності даної галузі знайшло в Законі України «Про страхування» 1996 р. шляхом виділення самостійної групи майнових інтересів в якості об'єкта страхування в договорах страхування відповідальності.

Та в сучасній вітчизняній літературі є сталою точкою зору, щодо відокремлення страхування відповідальності в якості окремої підгалузі страхування, поряд з підгалуззями особистого та майнового страхування. Також на законодавчому рівні виділяється в якості самостійного предмета договору страхування особисте, майнове страхування та страхування відповідальності (ст. 980 ЦК та ст. 4 Закону «Про страхування»).

«Виходячи з галузевої ознаки виокремлюють: особисте страхування, майнове страхування, страхування відповідальності. При цьому страхування відповідальності — галузь страхування, де об'єктом виступає відповідальність перед третіми (фізичними і юридичними) особами, яким може бути завданий збиток (школа) внаслідок якої-небудь дії або бездіяльності страхувальника. Через страхування відповідальності реалізується страховий захист економічних інтересів можливих подіювачів шкоди. Ці інтереси в кожному страховому випадку мають свій конкретний грошовий вираз» [11, 11].

У сучасній вітчизняній літературі страхування відповідальності зазначається як самостійна галузь страхування, поряд з особистим та майновим страхуванням [12, 578].

В зарубіжній страховій науці і практиці різні види страхування відповідальності відносяться до самостійної сукупності видів страхування в галузі страхування іншого, ніж страхування життя [13, 60]. Та такі класи страхування цивільної відповідальності відокремлені з урахуванням самостійних ознак виключно для цілей видачі ліцензії. Предметом усіх класів є страхування цивільно-правової відповідальності, пов'язаної типовими джерелами підвищеної небезпеки (транспорт, повітряний та морський наземний механізований) або іншими різновидами завдання шкоди.

Специфічна особливість страхування цивільної відповідальності полягає в тому, що об'єктом страхування є не конкретна особиста власність громадянина чи організації, як в страхуванні майна, та ненастання визначених подій, пов'язаних з життям або працездатністю громадянина, який уклав договір, що характерно для особистого страхування, а відповідальність перед третіми особами. Таким чином, безпосереднім об'єктом страхування відповідальності є економічний інтерес потенційних осіб, які завдали шкоду, які в кожному конкретному страховому випадку знаходять конкретний грошовий вираз [1, 3].

Страхування відповідальності передбачує можливість страхової виплати як при завданні шкоди здоров'ю, так і майну потерпілих. Розглянемо загальні підстави для визначення суспільних інтересів страхувальника, пов'я-

заних з виникненням обов'язку компенсувати шкоду, заподіяну третім особам, в самостійний об'єкт страхування, і в тому ж зв'язку — підстави для виділення в самостійну галузь страхування — страхування відповідальності. Багато дослідників відзначають, що в страхуванні відповідальності виключно важливе значення має зміст правових норм, які складають правову основу цього виду страхування. Основи цивільного законодавства захищають права і інтереси учасників цивільного обороту, тобто фізичних і юридичних осіб, закріплюючи обов'язок особи, яка завдала шкоду відновити втрачене потерпілим право і компенсувати заподіяну йому шкоду. За загальним правилом, встановленим ЦК України, особа звільняється від відшкодування шкоди, якщо вона доведе, що шкода завдана не з її вини (ст. 1166 ЦК України). Окремий випадок становить завдання шкоди джерелами підвищеної небезпеки — групами юридичних і фізичних осіб, діяльність або дії яких відрізняються високою небезпекою для тих, що оточують. Згідно зі ст. 1087 ЦК України у випадках завдання шкоди третім особам джерелом підвищеної небезпеки застосовується правило об'єктивної відповідальності, обов'язок компенсувати заподіяний збиток (шкоду) особою, яка завдала шкоду, і у разі відсутності провини з її боку, окрім декількох випадків, як-то: намір потерпілого; дія непереборної сили, а також ряду інших обставин, встановлених з урахуванням особливостей різних видів джерел підвищеної небезпеки. В юридичній практиці таке законодавче регулювання отримало назву строгої або безумовної відповідальності.

При цьому для визнання заподіяння шкоди необов'язкове судове рішення. Особа, яка завдала шкоду, може добровільно компенсувати завданий майновий збиток і шкоду в повному розмірі потерпілому, проте у разі виникнення суперечки судове рішення встановлює як наявність провини, так і суму, що підлягає відшкодуванню.

З погляду страхувальника як особи, чие майно може зменшитися в результаті здійснення потерпілому розрахунків за заподіяну шкоду, об'єктом страхування виступають його майнові інтереси, а не майно. Оскільки самому майну (як рухомому, так і нерухомому) виниклі зобов'язання щодо компенсації сум третім особам не заподіюють збитку. Зрозуміло, що, якщо грошових коштів страхувальника — особи, яка завдала шкоду, недостатньо для компенсації матеріального збитку, заподіяного потерпілому, то стягнення по судовому рішенню може бути забезпечене також і за рахунок реалізації майна, що належить йому. Проте в цьому випадку зменшення матеріальних цінностей, належних страхувальнику, не може розглядатися як наслідок випадкової і вірогідної події, тобто страхового випадку.

Значення інституту страхування цивільної відповідальності важливо як для страхувальників, так і для постраждалих осіб. Відшкодування шкоди, завданої третім особам, іноді може бути зовсім не по силах для винної особи. Воно може призвести до банкрутства, втрату їм своєї платоспроможності у випадку значних збитків. Страхування звільнює страхувальника від необхідності компенсувати шкоду в межах суми, встановленої договором, судових витрат, судо-

вої тяганини. Страхове товариство має в розпорядженні достатній службовий апарат, який дає можливість з'ясувати, наскільки доцільні претензії постраждалого, в якому об'ємі вони підлягають задоволенню. Те що швидко розповсюджується страхування цивільної відповідальності в сучасний час підтверджує усвідомлення його значення суспільством.

Страхування цивільної відповідальності покращує стан постраждалої сторони. Страхове товариство як фінансово забезпечена установа завжди може повністю відшкодувати завдані збитки, якими би високими вони не були, але в межах договору. Якщо шкода завдана особою з невеликими коштами, постраждала особа може не отримати задоволення своїх інтересів без такого страхування. Страхування цивільної відповідальності важливо і з соціальної точки зору. Страхове товариство вступає в якості третьої особи в спір між постраждалою та винуватою стороною, пом'якшує загострення в особистих відношеннях двох зацікавлених сторін. Завдяки цьому забезпечується спокійне, мирне розслідування страхового випадку.

Відтак, страхування відповідальності є галуззю страхування, де об'єктом страхування виступає відповідальність перед третіми особами (громадянами та господарюючими суб'єктами), внаслідок яких-небудь дій або бездіяльності страховальника [2, 40].

Література

1. Матвеева И. Ю. Концептуальные основы страхования ответственности за причинение вреда // Страхование право. — 2006. — № 2. — С. 2-25.
2. Скамай Л. Г. Страхование дело / Л. Г. Скамай, Т. Ю. Мазурина. — М.: Инфра-М., 2006.
3. Гохман В. С. Очерки по страхованию от несчастных случаев / В. С. Гохман. — М., 1928.
4. Воблый К. Г. Основы экономики страхования / К. Г. Воблый. — К., 1915.
5. Райхер В. К. Государственное страхование в СССР / В. К. Райхер. — М.; Ленинград, 1938.
6. Домбровский П. Гарантийное страхование / П. Домбровский, П. Иноевс, Н. Платонов. — М.: Изд. Гл. Правления Гос. страхования, 1925.
7. Степанов И. Опыт теории страхового договора / И. Степанов. — Казань: Университет. тип., 1878.
8. Айзман А. Основы и практика гарантийного страхования / А. Айзман. — М.: Гос. финан. изд-во СССР, 1929.
9. Крашенинников А. Руководство по гарантийному страхованию / А. Крашенинников. — М., 1928.
10. Плешков А. П. Автотранспортное страхование в СССР / А. П. Плешков. — 1980.
11. Бендина Н. В. Страхование: (конспект лекций) / Н. В. Бендина. — М.: Приор, 2002.
12. Федорова Т. А. Страхование / Т. А. Федорова. — М.: Экономистъ, 2003.
13. Орлов И. В. Страховые рынки промышленно развитых стран в новом тысячелетии // Финансы. — 2005. — № 5. — С. 60-63.

Анотація

Токарева В. О. Историчні аспекти страхування цивільної відповідальності. — Стаття.

У статті розглянуто аспекти становлення інституту страхування відповідальності за завдання шкоди у дореволюційній та радянській літературі та значення даного інституту для страховальників та постраждалих осіб.

Ключові слова: страхування цивільної відповідальності, страхування відповідальності перед третіми особами, ризик, страховальник, страховик.

Аннотация

Токарева В. А. Исторические аспекты страхования гражданской ответственности. — Статья.

В статье рассмотрены аспекты становления института страхования ответственности за причинение вреда в дореволюционной и советской литературе и значение данного института для страхователей и пострадавших лиц.

Ключевые слова: страхование гражданской ответственности, страхование ответственности перед третьими лицами, риск, страхователь, страховщик.

Summary

Tokareva V. O. Historical Aspects of Civil Liability Insurance. — Article.

This article discusses the historical aspects of insurance liability for injury in pre-revolutionary and Soviet literature and importance of this institution for insurers and injured.

Keywords: liability insurance, risk, insured, insurer.

УДК 347.764:368.032.2

Т. Р. Чухрай

СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ У ТОВАРИСТВАХ ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ

При переході до ринкової економіки важливою проблемою організації страхової справи й створення цивілізованого страхового ринку є формування об'єднань союзів і асоціацій страховиків.

Організаційною формою об'єднання страхових інтересів є товариство взаємного страхування (ТВС), учасники якого одночасно виступають як страховик і страхувальник. Згідно зі ст. 14 Закону України «Про страхування» [1] фізичні особи та юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Організація, що не ставить мети одержання прибутку, створюється винятково для страхування своїх членів, захисту їх майнових і особистих інтересів. Учасник ТВС є страхувальником, його частка в страховому фонді товариства визначається розміром внесеного паю, а весь колектив ТВС виступає як страховик кожного з його учасників.

Всі активи, а також надлишки коштів, накопичені за звітний період діяльності товариства, належать його членам і використовуються на поповнення страхових резервів, зменшення розміру страхових внесків, розподіл суми чистого доходу серед членів ТВС. Як правило, ТВС не користуються послугами страхових посередників і всі операції здійснюють за рахунок страхового фонду товариства, а у випадку нестачі коштів його учасники за рішенням загальних зборів вносять додаткові внески [6, 323].

Завдання ТВС — надання його учасникам найбільш якісних, різноманітних і доступних за ціною страхових послуг. Взаємне страхування широко викори-